

İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
e-ISSN: 2147-6152
Yıl 10, Sayı 25, Ocak 2021

Makale Adı /Article Name

Hidayet Kavramının Anlam Alanı ve Kelamî Ekollerin Hidayete Bakışı Üzerine Giriş Niteliğinde Bir Değerlendirme	An Introductory Evaluation on The Meaning Area of The Concept of “Guidance” (Hidayah) and The Perspective of The Schools of Kalam (Theology) to Guidance
--	--

Yazar

Mustafa YALÇINKAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan BYÜ, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü
Kelam ABD, myalcinkaya@erzincan.edu.tr ORCID: 0000-0003-0401-1893

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 05.09.2020

Kabul Tarihi: 28.11.2020

Yayın Tarihi: 29.01.2021

Sayfa Aralığı: 191-213

Kaynak Gösterme

Yalçinkaya, Mustafa (2021). “Hidayet Kavramının Anlam Alanı ve Kelamî Ekollerin Hidayete Bakışı Üzerine Giriş Niteliğinde Bir Değerlendirme”, *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 25, s. 191-213.

(Bu makale, yazar beyanına göre, TR DİZİN tarafından öngörülen “ETİK KURUL ONAYI” gerektirmemektedir.)

ÖZ

Bu makale, hidâyet kavramının Kalam ilmi çerçevesinde kazandığı farklı anlamları incelemektedir. Hidâyet, Kalam ilminin önemli kavramlarından biridir ve insan fiilleri konusu ile yakın bir irtibat içerisinde. Klasik Kalam kaynaklarında hidâyet kavramının anlam çerçevesine ilişkin kaydedilen açıklamalar, hidâyetin en temelde kulun irâdesi ile Allah'ın ilim ve kudreti sonucunda kulda meydana gelen bir durum olduğuna işaret etmektedir. Ne var ki, hidâyetin bir kulda nasıl gerçekleştiği ve kulun eylemlerinin, bu eylemlerine yön veren iradesinin hidâyetin oluş sürecine nasıl ve ne şekilde dahil olduğu meselesi Kalam ekolleri arasında bir tartışma konusu olmuştur. Bu bağlamda her bir Kelâmî mezhep kendi görüş ve düşüncesi çerçevesinde hidâyet kavramına yorum getirmiştir. Mu'tezile hidâyeti mecazi anlamda "bir rehberlik" olarak yorumlarken Ehl-i Sünnet imamlarından Eş'arî ve Mâturidî onu hem rehberlik hem de bir yaratma olarak tanımlamıştır. Bu çalışma, kavramın Kalam ilmi çerçevesinde gelişen anlam alanlarını ve anılan mezheplerin kavrama ilişkin yorumlarını ana hatlarıyla ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Hidayet, İhtiyâr, Mu'tezile, Maturidî, Eş'arî.

ABSTRACT

This article examines the different meanings of the concept of guidance (hidayah) in Kalam. Guidance is one of the important concepts in Kalam and is in close contact with the subject of human acts. The explanations related to the meaning of the concept of guidance in classical Kalam sources indicate that guidance is a situation that occurs in the servant as a result of the will of the servant and the knowledge and power of Allah. However, the issue of how the guidance takes place in a servant and how the actions of the servant and his/her will that guides these actions are included in the process of guidance has been a matter of debate among the schools of Kalam. In this context, each Kalam sects commented on the concept of guidance within the framework of their own views and thoughts. While Mu'tazili interpreted guidance as a metaphorical guide, Ash'ari and Mâturidi, among the imams of Ahl al-Sunnah, defined it as both a guidance and a creation. This study aims to reveal the developing meaning areas of the concept within the framework of Kalam and the interpretation of the aforementioned sects regarding the concept.

Keywords: Kalam, Guidance, Will, Mu'tazili, Mâturidi, Ash'ari.

Giriş

Hidâyet, islam düşüncesinin ana kavramlarından biridir. Özellikle imân meselesi ile olan bağlantısı bu kavramın merkezî konumunu daha da pekiştirmiştir. İslam âlimleri hidâyet kavramı üzerinde, kendi görüşleri muvacehesinde değişik değerlendirmelere gitmişlerdir. Arapça semantik açısından hidâyet kelimesinin

değişik anlamlara gelmesi de âlimler arasındaki bu görüş farklılıklarına zemin hazırlamıştır.

Hidâyet kavramı bir yönüyle Allah'ın fiilleriyle alakalı iken diğer bir yönüyle de insan fiillerinin kapsamı çerçevesinde tartışma konusu olmuştur. Bu bağlamda kelam tarihinde insanın iradesini hiçe sayan bir taraf bulunurken, diğer yönden insanın tam bir iradeye sahip olduğunu ve kendi fiillerinin yaratıcısı olduğunu iddia eden karşı bir grup da var olmuştur. Bu grupların, insanın hürriyeti konusunda benimsedikleri düşünce yapısı hidâyet anlayışıyla paralellik göstermektedir. Söz konusu durumun daha net anlaşılması için hidâyet kavramının anlamsal alanının çizilmesi faydalı olacaktır. Ardından da bazı kelam ekollerinin bu konudaki fikirlerinin değerlendirilmesine girilecektir.

1. Hidayet Kavramının Etimolojisi

1.1. Sözcük Anlamı Olarak Hidâyet

Hidâyet, “h-d-y”(هدى) kökünden türemiş Arapça asıllı bir kelimedir. Çekim ve müştaklarıyla yaklaşık 300 kelimelelik geniş bir anlam alanı oluşturmaktadır. “Hidâyet”, doğru yol, hak olan Müslümanlık yolu; “Hidâyete ermek” ise Müslüman olmak ve İslâm dinini kabul etmek anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra hidâyet; güzel, yumuşak bir şekilde yol göstermek; doğru yola gitmek; hak yoluna, doğru yola lutuf ve nezaketle kılavuzlamak etmek; istenilene ulaştıracak şeye delalet etmek gibi manalara da muhtevîdir.¹ Ayrıca hidâyet, hem ihtidâ (hidâyete ermek), hem de hüdâ (hidâyet etmek) gibi iki kullanıma daha sahiptir. Birinci durumda fiil lâzım yani

¹ M. Fuad Abdalbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfrehes li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kâhire: Daru'l-Hadis, 2007; Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensari İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arap*, Beyrut: Dar Sader., ts, VI, s. 354; Râgıb el-İsfahânî, “h-d-y”, *el-Müfredât*, s.1026-1034; *Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdalbaki Güneş ve Mehmet Yolcu, İstanbul: 2015, s. 1026; Luvîs Ma'lûf el-Yesûî, *el-Müncid fi'l-Lugat*, Beyrut: Daru'l-Meşrik,1986, s. 859; Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul 1971. I, 22; Yusuf Şevki Yavuz, “Hidâyet”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1998, XVII, s. 473-474; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara:1993; Fikret Karaman ve diğerleri, “Hidâyet”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006, s. 257; Bekir Topaloğlu & İlyas Çelebi, “Hidâyet”, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2013, s.127.

geçissiz manada kullanılırken, ikinci durumda ise müteaddî yani geçişli anlamda kullanılmıştır.²

İrşâd ve delâlet kelimeleri de hidâyet manasında kullanılan kelimelerdendir. İrşâd eden şahsa, “mürşid”; delalet edene yol gösterene, “delil” yada “klavuz” denir. Hâdî ise, hidâyet eden, doğru yolu gösteren mürşid, delil ve klavuzdur. Hidâyete ermiş, doğru yola ulaşmış olana ise “mühtedi” ve “mehdî” denir.³ Armağan manasına gelen hediye kelimesi de bu kökten türetilmiştir.⁴

Hidâyet kelimesi Kur’an’da sıkça kullanılan terimlerden biridir. Bu konu hakkında şunları söyleyebiliriz. Hidâyet sözcüğü Kur’ân-ı Kerîm’de genel olarak Allah’a izafe edilmekle beraber ilahî vahye, peygamberlere, meleklerle, ümmetlere ve kişilere de nisbet edilmiştir.⁵ Bu çerçevede İbnu'l-Cevzi’nin (ö. 597/1200), Kur’ân’da hidâyetin yirmi dört anlamda kullanıldığını bildirdiği nakledilmektedir. Bunlar sırasıyla şunlardır: Beyân, İslâm dini, imân, duâ, irfân, irşâd, Hz. Muhammed’in peygamberliği, Kur’ân, Tevrat, tevhîd, sünnet, ilham, ıslah, rasûl, basiretli olma, delil, öğretme, fazîlet, öne geçirme, İslâm üzere ölme, sevap, zikir, doğru, sebât.⁶

Hidâyet kelimesinden türetilmiş olan “hâdî” kelimesine gelince, hâdî, Arapça’ya ilk defa Kur’ân tarafından getirilmiş bir kelime değildir. Hâdî, Câhiliyye döneminde yolları iyi bilen, insanları istedikleri yere götüren kimselere denilmiştir. Ancak Câhiliyye dönemdeki bu yolun (hidâyetin) maddî yönü üzerinde durulurken, Kur’an’da mecazi yönü üzerinde durulmuştur. Câhiliyye döneminde Arapların çölün durumunu “her an insanı avlayıp yutmaya hazır, yakalanmaz bir canavar” diye tasvir etmeleri ve buradan yola çıkarak “hüdâ” ve “yol” kavramlarını kullanmaları bunu

² İsfahânî, *el-Müfredât*, “h-d-y”, s.1032-1033; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arap*, VI, s.354-355; Topaloğlu & Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, “Hidâyet”, s.127.

³ İsfahânî, “h-d-y”, *el-Müfredât*, s.1033; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arap*, VI, s. 355; el-Yesûî, *el-Müncid*, s. 859; Süleyman Uludağ, “Hidâyet ve Aşamaları-Hidâyet: Dine Yöneliş Zamanı”, *Köprü Dergisi*, Sy. 91, İstanbul: Yaz Dönemi 2005, s.12-13.

⁴ İsfahânî, “h-d-y”, *el-Müfredât*, s. 1034; Cihat Tunç, “İslam Dinine Göre Hidâyet ve Dalâlet”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. VI, (1989), s. 25.

⁵ Nüreddin es-Sâbûnî, *Maturidiyye Akaidi*, thk. Bekir Topaloğlu, İstanbul: DİB Yayınları, 2005, s. 154-155; İsfahânî, “h-d-y”, *el-Müfredât*, s.1026-1028; Yavuz, “Hidâyet”, XVII, s. 476.

⁶ Yavuz, “Hidâyet”, *DİA*, XVII, s. 473-474.

bariz bir şekilde göstermektedir.⁷ Öte yandan İslâm'ın etkin olduğu dönemde “hâdî”, hidâyet verici, yol gösterici, mürşîd anlamında artık Allah'ın isimlerinden biri olarak kullanılmaya başlamıştır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de de “Hidâyet verici ve yardımcı olarak Rabbin yeter”⁸ buyrulmuş gerçekte Hâdî'nin Allah olduğu ifade edilmiştir.⁹

1.2. Terim Olarak Hidayetin Anlam Alanı

Hidâyet, bir terim olarak dalaletin zıttı olup, *doğru yolu bulma ve açıklama* anlamına gelmektedir.¹⁰ Kur'ân terminolojisinde hidâyet kelimesi kullanılmamasına karşın “hüdâ” ve “hâdî” kelimeleri çokça kullanılmıştır. Hüdâ kelimesi, mastar olarak “doğru yol, kılavuzluk”, isim olarak da “talep edilene ulaştıracak yola kılavuzluk etmek ya da talep edilen şeye ulaştıracak yolu göstermek” anlamına gelmektedir.¹¹

Hidâyet kelimesi terim olarak iki şekilde sınıflandırılmıştır:

Birincisi: Hz. Peygamber'in insanlar üzerine tebliği ve daveti olarak,

İkincisi: İnsanda iman ve itaatın yaratılması olarak.¹²

Ehl-i Sünnet kelamcılarının göre hidâyet, “Allah Teala'nın, kulun nefsinde hidâyetlenmeyi yani ihtidâyı, doğru yola girmeyi yaratması”¹³, “kişiyi imâna ulaştırma, imânı mü'minin kalbinde yaratma”¹⁴ olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla bu açıklamalara göre ihtidâ, “*kişinin doğru yola girmesi yani imân ederek cennete ulaşması*” anlamına gelmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan “Onlara cehennem yolunu gösterin”¹⁵, “*Kim onu yoldaş edinirse bilsin ki şeytan kendisini*

⁷ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah-İnsan*, çev. Süleyman Ateş, İstanbul: 2012, s. 168.

⁸ Furkân, 25/31.

⁹ Mustafa Bozkurt, *Mu'tezile'de Hidayet Problemi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 1996, s. 3.

¹⁰ İbn Manzur, *Lisânü'l Arap*, VI, s. 354-355.

¹¹ Ramazan Altıntaş, *Kur'an'da Hidayet ve Dalalet*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2003, s. 79; İbn Manzur, *Lisânü'l- Arap*, XIII, s. 414-415; Topaloğlu & Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s.127.

¹² Ayetler için bkz: İbrâhim, 14/4; Şûrâ, 42/52; Bakarâ, 2/213; Âl-i İmrân, 3/101; En'am, 6/125; Fâtır, 35/8; Ahzâb, 33/4. Şerafettin Gölcük & Süleyman Toprak, *Kelam: Tarih Ekoller Problemler*, Konya: Tekin Kitabevi, 2012, s. 281.

¹³ Sâbûnî, *Maturidiyye Akaidi*, s. 157.

¹⁴ Topaloğlu, Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 128.

¹⁵ Saffât, 37/23.

saptıracak ve alevli ateşin azabına sürükleyecektir”¹⁶ gibi ayetler de söz konusu anlamı desteklemektedir. Buna göre, kişi kendisi için hayırlı olan yolu seçer, rehber edinir ve bu yol üzere yürürse hidâyet mefhumu o zaman meydana gelmiş olur. Ancak kişi her ne kadar kendisine bir yol belirlemiş, onu rehber edinmiş bile olsa kendisine esas olarak gösterilen yolu takip etmeyi kabul etmedikçe hidâyet kavramı onun için kullanılmaz. Çünkü hidâyet yalnızca hayra sevkeder. Kötü yola götüren ve sevkeden şeyler ise hidâyet olarak nitelendirilemez.¹⁷

Hidâyet fiilide “yaratma” söz konusu olduğunda yalnızca Allah'a izâfe edilmektedir. Aynı zamanda “hidâyete sebep olma ve hidâyete çağırma” anlamındaki kullanım da sadece Allah'a aittir.¹⁸ Ancak hidâyet mefhumu “doğru yolu bulma, doğru yola girme” anlamında kullanıldığında ise kullara da izâfe edilebilir. Çünkü kul doğru olanı bulmayı gerçekten isteyerek bu yola meyil edip yönelirse Allah da ona kolaylık kapılarını açarak hidâyetine vesile olur. Bununla birlikte Allah Teala, âyetlerini bize tebliğ etmek için gönderdiği peygamberlerin ve Kur’ân’ın da bir hidâyet vesilesi olduğunu bildirmiştir.¹⁹ Böyle bakıldığında hidâyetin hakiki anlamda Allah'a, mecazi anlamda ise Hz. Peygamber (s.a.v) ve Kur’ân’a izafe edildiğini söyleyebiliriz.²⁰

Terim anlamı çerçevesinde hidâyet kavramı, genel olarak “istenilip arzu edilene ulaştıracak şeye ince bir üslupla ve nezaketle işaret etmek” olarak tanımlanmaktadır. Öyleki bu, o yolu sadece göstermekle veya yola kadar götürmekle veyahut da yolun sonuna kadar götürmekle gerçekleşmektedir. Burada zikredilen ilk iki yol sonuna kadar götürmediği için sadece *işaret etme* anlamında “*delâlet-i gayri mûsile*”, üçüncüsü ise *sonuna kadar götüren* anlamında veya *tevfik* adını alarak “*delâlet-i mûsile*” olarak kullanılmaktadır. İşte hidâyet burada zikrettiğimiz üçüncü manada kullanılan bir kavram olmaktadır. Hidâyet etmek, bu manada yolu göstermek veya yolun sonuna kadar götürmek hayırlı, güzel ve iyi gayelere, isteklere mahsus olmuştur. O halde hidâyet rasgele, sıradan bir rehberlik değil, aksine kişileri bilgilendirme, irşâd etme manasında güzellik ve iyilik bulunan, yapılışında

¹⁶ Hac, 22/4.

¹⁷ İsfahânî, “h-d-y”, *el-Müfredât*, s. 1028-1029.

¹⁸ Âl-i İmrân, 3/20, 73, 96; Nisâ, 4/115; Mâide, 5/44, 67; En’am, 6/35, 56; Şûrâ, 42/52.

¹⁹ Nisâ, 4/69; İsrâ, 17/9; Ahzâb, 33/71; Şûrâ, 42/52.

²⁰ İsfahânî, “h-d-y”, *el-Müfredât*, s. 1028.

yumuşaklık ve incelik barındıran bir rehberliktir. Cenâb-ı Hakk'ın isimlerinden biri olan "Hâdî" isminin yaratılmışların üzerindeki tecellisinde dilin anlatamayacağı ve aklın üzerine yorumlar getiremeyeceği kadar ince bir dokunuş, lütûf ve ihsân vardır.²¹

Hidâyete ermek anlamında kullanılan ve hidâyetin müştaklarından biri olan "ihtidâ" kelimesi terim olarak insanın dünyevî ve uhrevî işlerde seçme özgürlüğünün bulunması durumudur.²² İhtidâ kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de yedi yerde geçmektedir.²³

Râgıb el-İsfahânî, Allah'ın insanlara olan hidâyetini dört kısımda ele almıştır:

1. Bütün insanlara bahşettiği akıl ve idrak yeteneği ile onların hayatlarını sürdürdürebilmeleri için zarurî olan bilgiler.²⁴
2. Vahiy ve peygamberler ile gerçekleştirdiği davet.²⁵
3. Hidâyeti benimseyenlere bahşettiği tevfiğ.²⁶
4. Son olarak Cenâb-ı Hakk'ın bu yol üzerinde olanların kazananlarını cenneti ile mükafatlandırması²⁷

Görüldüğü gibi Yüce Allah'ın insanlar için gösterdiği yol ancak doğru yoldur. Bu yolun asıl adı ise "sırât-ı müstakîm"dir. Bu doğru yol, insanlara neyin doğru neyin yanlış olduğunu; onlara verilenlerin hangilerinin güzel, temiz ve onların kullanışı için müsait olduğunu; hangilerinin de çirkin, nahoş ve fitratlarına aykırı olduğunu ince bir üslûpla anlatmaktadır.²⁸

Allah Teâla, bu istikamet üzere olan yolu insanlara açıklayıp gösterebilmek için onların arasından peygamberler seçmiştir. Bu peygamberlere de hakkı batıldan, doğruyu yanlıştan ayırabilmeleri için kitaplar ve sahîfeler göndermiştir.²⁹ Bu kitaplar

²¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, s. 119; Bakarâ, 2/53, 120, 137, 150; Âl-i İmrân, 3/101.

İsfahânî, "h-d-y", *el-Müfredât*, s.1026-1028; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arap*, VI, s. 355.

²² İsfahânî, "h-d-y", *el-Müfredât*, s.1032-1033; Sabuni, *Maturidiyye Akaidi*, s.189.

²³ Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l- Müfrehes*, s. 827.

²⁴ Tâhâ, 20/50.

²⁵ Enbiyâ, 21/73; Secde, 32/24; A'râf, 7/40.

²⁶ Meryem, 19/76; Ankebût, 29/69; Muhammed, 47/17.

²⁷ İsfahânî, "h-d-y", *el-Müfredât*, s. 1026-1027; Muhammed, 47/4-6; el-A'râf, 7/43.

²⁸ Beled, 90/10; Fussilet, 41/17.

²⁹ Enbiyâ, 21/73; Secde, 32/24.

ve sahîfeler insanı doğru yola ileten bir hidâyet kaynağı olmuş ve peygamberin gelmesiyle herkesin bu hidâyete erebileceği de Kur'ân'da bizzat ifade edilmiştir. Aksi durumda bir öğretici peygamber gelmemiş olsaydı insanlar yaptıklarından sorumlu tutulamazdı.³⁰

Hidâyet kelimesi, olumlu bir anlam içermesine rağmen bazen olumsuz manada da kullanılmıştır. “*Onları cehennemın yoluna hidâyet edi*”³¹ âyeti bu duruma misaldir. Ancak burada kullanılan hidâyet kelimesi, hem alay eden kimseler için aynı şekilde alay etme şeklinde bir karşılık olarak hem de hidâyeti kabul etmeyenlere karşı tehditkâr ve sert bir üslûpla kınama için kullanılmıştır.³² Nitekim “*Onları elîm bir azap ile müjdele!*”³³ ayeti buna delil olarak kullanılabilir.

Konuyla alakalı olarak Hz. Peygamber'den rivâyet edilen hadîslerde yer alan hidâyet kelimesi ve müştaklarının, âyetlerde geçen hidayet kelimesinin anlamlarını destekler mahiyette olduğunu görmekteyiz. Nitekim Hz. Ali (r.a), Hz. Peygamber (s.a.v)'in kendisine şu sözleri söylediğini nakletmiştir: “*Allah'ım, bana hidâyet ver, önümdeki engelleri kaldır. Sırât-ı müstakîm yolu üzerine beni hidâyete sevk et. Beni bir ok mesabesinde dosdoğru yola ilet*”.³⁴ Başka bir rivayete göre de Hz. Peygamber (s.a.v): “*Allah'ın rehberliğini iste, bu şekilde hidâyet yolunu kastetmiş olursun. Allah'ın doğrultmasını iste, bu şekilde okun dosdoğru bir şekilde -sağa sola sapmadan- ulaşmasını kastetmiş olursun*” buyurmuştur.³⁵ Burada okun dosdoğru gitmesinden maksat ise, bir avcının avını vurmak için hedefini nasıl dosdoğru tutuyorsa kişinin de niyetini öyle doğru tutması gerektiğidir. Öyleki oku attığın zaman hedefe sağa sola sapmadan doğru bir şekilde ulaşabilsin. Nasıl ki bir kişi yolda giderken sağa sola kaymadan dosdoğru gidiyorsa aynı şekilde niyetinde de istikametli olmalıdır. Yani kul, gönülden bir şeye niyet ettiği zaman bunu doğrudan Allah'tan talep etmeli ve o niyet üzere de hayatını sürdürmelidir.³⁶ Ümmü Seleme'nin

³⁰ İsrâ, 17/9; Tevbe, 9/33; İnsan, 76/3; Leyl, 92/12; Nisâ, 4/175; Yûnus, 10/99.

³¹ Sâffât, 36/23; Hac, 24/4.

³² İsfahânî, “h-d-y”, *el-Müfredât*, s. 1026; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, s. 119.

³³ Tevbe, 9/34.

³⁴ Ebu Davud, Taharet (bab no), II/90.

³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, s. 345.

³⁶ Ebû Süleyman b. Muhammed b. İbrâhim b. el-Hattâb, *Meâ'limu's-Sünen*, V, s. 214; Ebû'l-Hasan Ubeydillah b. Muhammed Abdüsselâm er-Rahmanî el-Mübârekfûri, *Mir'âtü'l-Mefâtiḥ Şerh-i Mişkâtü'l-Mesâbih*, VIII, s. 249; Ebû Abdurrahman Muhammed Eşref b. Emir es-Siddikî, *Avnu'l-Ma'bûd Şerh-i Sünen-i Ebi Davud*,

rivayetine göre Hz. Peygamber şöyle dua ederdi: "Ya Rabbi, beni mağfiret et ve bana en kuvvetli doğru yolu göster."³⁷

Sonuç olarak yukarıda da temas edildiği üzere Kur'an'da geçen hidâyet kelimesi ve müştaklarının ihtiva ettiği terim anlamının, hadislerde de desteklendiği görülmektedir. Yine hadislerde hidâyetle ilgili yapılan bütün tanımların Kur'an'ın çizdiği hidâyet profiliyle benzer olduğu gözlenmektedir. Birbirini açıklayan iki kaynak olarak Kur'an ve sünnet-i nebeviyye bu yönüyle hidâyetin asıl anlamını bildirmekte ve hidâyet edici asıl fâilin de Allah olduğu konusunda insanlara ışık tutmaktadırlar.

2. Hidayet Kavramının Kelamî Tezahürleri

Hidâyetin anlam alanı ortaya konulduktan sonra diğer önemli bir mesele olarak hidâyet kavramının kelam ekolleri tarafından anlaşılma biçimi de değerlendirmeye tâbi tutulmalıdır. Dolayısıyla bu başlık da ilgili konuya hasredilmiştir. Yalnız burada şu noktayı vurgulamak gerekir; birçok kelam ekolü diğer tartışmalı konularda olduğu gibi hidâyet terimini de aynı şekilde kendi sabit düşünce ve görüşleri çerçevesinde yorumlamış oldukları görülmektedir.

Kelâmî ekollerin genel olarak kendi kabul ettiği görüşleri temel almak suretiyle hidâyet meselesini ele almış ve buna göre yorum ve değerlendirme yapmışlardır. Bu mevzularda bir mezhebin görüşü genel olarak başka bir mezhebe tepki olarak meydana gelmiş ve o çerçevede gelişen bütün konularda da etkisini göstermiştir. Kulların fiillerinin yaratılması konusunda ortaya çıkan görüşler ve tepkiler, hidâyet teriminin anlamlandırılmasında da aynı tarzda etkisini göstermiştir. Bu çalışmada, hidâyetin anlaşılma biçimlerine örnek olması ve hidâyetin kelâmî perspektifini göstermesi açısından üç ekolün konuyu değerlendirmelerine kısaca işaret edeceğiz.

2.1. Mu'tezile'nin Hidâyet Anlayışı

Mu'tezile ekolünün ana düşünce eksenini beş temel esastan oluşmaktadır. Bunlar; *tevhid, adâlet, va'd ve vaîd, el-menzile beyne'l-menziletayn ve el-emri bi'l-ma'rûf ve'n-nehî ani'l-münker*'dir. Ancak son üç esas, tevhid ve adalet etrafında

³⁷Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, s. 303.

birleşmektedir. Mutezilî düşünce sisteminde hidâyet meselesi de adalet anlayışı içerisinde ele alınmıştır. Bu nedenle Mu'tezile'nin hidâyet anlayışını ortaya koyabilmek için öncelikle adalet anlayışının incelenmesi ve bilinmesi gerekmektedir.

Mutezile'ye göre, Allah, adaleti gereği kulun hareketlerine müdahale etmez, kul yaptığı bütün davranışlarında özgürdür ve fiillerinin yaratıcısıdır. Eğer insanların fiillerini Allah yaratmış olsaydı, bu onların iradesinin dışında gelişen bir durum olurdu ki, o zaman sorumlu tutulamazlardı. Bu nedenle kulun sorumlu tutulması gerekiyorsa hür olması gerekir.³⁸ Çünkü bu özgürlük ona sorumluluk getirir. Bu da bize Allah'ın, bu yolu insanlara gösterdikten sonra onları serbest bırakıp davranışlarını özgür kıldığı sonucuna götürmektedir.³⁹ Dolayısıyla hidâyet, hem yaratma hem de kesbetme yönünden insana ait bir fiil olmaktadır. Mu'tezile'ye göre imân ve küfrü Allah yaratmaz. Hidâyet mefhumu "hidâyeti yaratma" olarak düşünülemez. Allah'ın hüdâsı -hidâyeti- mecaza hamledilir. Onlara göre hidâyet, Allah'ın doğru olan, gidilmesi gereken yolu sadece göstermesi ve beyan etmesidir. Yoksa ihtidâ fiilini yaratmak manasına gelmemektedir.⁴⁰ Zira insanın tüm fiillerinde olduğu gibi, hidayete erdirme fiili de Allah'ın yaratmasıyla değil, kulun yaratmasıyla meydana gelir⁴¹

Mu'tezile âlimleri, hidâyet meselesini iki açıdan ele almışlardır:

1- *Allah'ın Kâfirlere Hidâyeti*: Allah'ın kâfirlere hidâyet etmesi hususunda Mu'tezilî âlimler arasında görüş birliği yoktur. Bu hususta ileri sürülen görüşler genel itibariyle birkaç gruba ayrılmış:

³⁸ Konu ile ilgili âyetlere bkz: Bakarâ, 2/281; Nisâ, 4/44; Tevbe, 9/70; Yûnus, 10/44.

³⁹ Kadî Abdülcebbar, Ebû'l-Hasen Abdülcebbar b. Ahmed , *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, çev. İlyas Çelebi, İstanbul:Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013, II, s.112; Muhammed Ebû Zehra, *İslam'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, çev. Ethem Ruhi Fırlalı & Osman Eskicioğlu, İstanbul 1970, s.176; Yavuz, "Hidâyet", *DİA*, XVII, s. 474; Gölcük & Toprak, *Kelam Tarihi Ekoller Problemler*, s. 248-249, 282; Altıntaş, *Kur'an'da Hidayet ve Dalalet*, s. 257.

⁴⁰ Kadî Abdülcebbar, *Müteşabihü'l Kur'an*, Kahire:1969, I, s.61; el- Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil, Beyrut; Dâru'l Marife,ts. I, s.116; Sâbûnî, *Maturidiyye Akaidi*, s.157, 189; Şerafettin Gölcük, *Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri*, Erzurum: Kayıhan Yayınevi, 1977, s. 322.

⁴¹ Kadî Abdülcebbar,Şerhu Usuli'l-Hamse, Beyrut:1988, s. 324.

Mu'tezilî âlimlerin ekserisi, Allah'ın hidâyeti tüm kullarına verdiğini, hidâyetin umûmiliğinden kasıtın bu olduğunu, ancak buradaki farkın, Allah'ın herkese hidâyeti vermesine rağmen bunu bazılarının kabul etmemiş olmasıdır. Allah onlara bu özgür iradeyi vermesine rağmen onlar akıllarını kullanarak doğru olan yolu tercih etmemiş ve sapmışlardır. Allah onları ıslah ettiği halde onlar ıslah olmamışlardır. Neticede Allah, onlardan yüz çevirmiş bile olsa kâfirlere hidâyet vermiştir. Ancak onlar, bundan yüz çevirdikleri için hidâyete ulaşamamışlardır.

Bazı Mu'tezilî âlimlerin ileri sürmüş olduğu diğer bir görüşe göre, Allah kâfirlere hidâyet vermemiş, sadece beyanda bulunmuş ve yol göstermiştir. Bu beyanı kabul etmeyenler ise hidâyetten yüz çevirmiştir. Zira Allah'ın beyan ve çağrısı onu kabul etmeyenler için değil ancak onu kabul eden kimseler için bir hidâyettir. Bu da gösteriyor ki hidâyete ulaşma mevzusu Allah'ın emretmesi ile alakalı değil, insanın talep etmesiyle ilgili bir husustur.

Konuyla ilgili ileri sürülen diğer bir görüş de, Şayet Allah, kendisinden yüz çevirmiş olan kâfirlere hidâyette bulunmuş olsaydı, onlar mutlaka hidâyete ererdi. Bu yüzden Allah, kafirlere hidâyette bulunmamıştır dolayısıyla onlar da hidâyete ulaşamamıştır.⁴²

2- *Allah'ın Mü'minlere Hidâyeti*: Mutezilî alimlerin kâfirlerin hidâyeti meselesinde olduğu gibi bu konuda da farklı düşüncelere sahip oldukları görülmektedir. Bu mevzuda genel itibarıyla üç görüş vardır:

Mu'tezilî kelamcılarının çoğunluğuna göre, Allah, mü'minlere “*mühtedi*” ismini vererek hidâyete erdirmiş ve onlara “*hidâyete ermiş*” ismiyle hükmetmiştir. Bununla beraber onların üzerine nimetlerini ve kalplerinde imânlarını çoğaltmıştır. Kısaca mü'minlerin hidâyetine hükmedilmiş ve böylece Allah'ın inanan kimselerin imânını, fayda ve lütûflarla çoğaltmasına hidâyet adı verilmiştir.⁴³

Mu'tezile ekolünün ileri gelen âlimlerinden biri olan Ali el-Cübbâî (ö. 303/916), konuya daha farklı yaklaşarak bu hususta benimsemiş olduğu düşüncenin

⁴² Bkz. Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1990, I, s. 324-325; Gölcük, *Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri*, s. 323; Altıntaş, *Kur'an'da Hidayet ve Dalayet*, s. 258-259.

⁴³ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn*, I, s. 324.

merkezine “*lütûf*” terimini koymuştur. Cübbâ’ye göre Allah, isimlendirme ve hüküm ile hidâyette bulunmaz. Ancak Allah, bütün yaratılmışlara açıklamalarda bulunup izlenilmesi gereken yolu göstererek onları hidâyete ulaştırmıştır. Ona göre hidayet, insanlara doğru yolu göstermekten ibarettir. Bununla beraber Allah, mü’minlere karşı lütûflarını fazlalaştırarak hidâyet vermiştir. İşte bu, Allah’ın mü’minlere dünyada vermiş olduğu sevap ve mükafaattır. Ahirette de onları cennete hidâyet eder ki bu da Allah’ın müminler hakkında vermiş olduğu mükafatı olmaktadır.⁴⁴ Nitekim Cübbâi Kur’an’da geçen “(Fakat) iman edip salih amelleri işleyenlere gelince, Rableri onları imanları sebebiyle, altlarından ırmaklar akan ninetlerle dolu Cennete iletir.”⁴⁵ Ayetini de bu konuya delil olarak getirmektedir.

Mu’tezilî alimlerden İbrâhim en-Nazzâm ise mü’minlerin itaat ve imânlarını hidâyet olarak isimlendirmenin caiz olacağını söylemiş ve bunun “*Allah’ın hidâyeti*” olduğunu vurgulayarak hidâyet lafzını “*Allah’ın dini*” şeklinde izah etmiştir.⁴⁶

Görüldüğü üzere Mu’tezilî Kelamcılar, hidâyet kavramına genel olarak üç anlam yüklemiştir. Bunlar:

- Açıklamak, beyanda bulunmak
- İsimlendirmek
- Hükmetmek

Mu’tezile’nin benimsemiş olduğu “*insan, kendi fiillerinin yaratıcısıdır*” anlayışı, hidâyet teriminin anlamını şekillendirmiş ve Allah’ı, hidâyeti veren değil de bir yol gösterici ve rehber olarak göstermiş, “*hidâyete ermiş*” olarak isimlendirmiş ve kişinin hidâyetine hükmetmiştir.

Mu’tezile’nin kendisine özgü temel kurallardan taviz vermeden *yaratıcı insan* fikrini baz alarak hidâyeti, gerçek anlamında değil de doğru yolu irşad ve açıklamak gibi mecazi anlamlarda kullanmış olduğu görülmektedir.

⁴⁴ Kadı Abdulcebbar, el-Muğni fi Ebvabi’t-Tevhid ve’l Adl, Kahire: 1965, VIII, s. 4; Yusuf Şevki Yavuz, “CÜBBÂÎ, Ebû Ali”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yaynevi, 1993, VIII, s. 100-101; Bozkurt, *Mutezile’de Hidayet Problemi*, s. 71.

⁴⁵ Yunus, 10/9.

⁴⁶ Eş’arî, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn*, I, s. 324.

2.2. Mâturidîlerin Hidâyet Anlayışı

Mâturidî anlayışta hidâyetin konusunu oluşturan iki temel unsur vardır. Bunlardan biri, Allah'ın meşîeti iken; diğeri, insanın ihtiyarı (seçimi) olmuştur. Söz konusu iki unsura +ilişkin Mâturidîliğin değerlendirmelerinin kökenini Ebû Hanîfe'ye kadar götürmek mümkündür.

Bu konuda Ebû Hanîfe, insanın, imân ve küfürden arınmış bir şekilde yaratılmış olduğunu ifade eder. Sonra Allah Teala'nın, Ashâbu's-Saâdet'in ve risâlet sahiplerinin diliyle ibadetle mükellef tutuldukları zaman insanlara hitap ettiğini; onlara imânî ve taati emrettiğini; küfrü ve mâsiyeti nehyettiğini söylemiştir. Ona göre, kâfir olan kişi, kendi ihtiyarıyla bu fiili seçmiş; cehaleti ve ısrarı yüzünden doğruyu inkar etmiş; inadı ve kibirlenmesi sebebiyle de hakkı kabul etmemiştir. Bundan dolayı küfre düşerek kâfir olmuştur.⁴⁷

İmam Mâturidî, insanın işlemiş olduğu fiillerin yaratıcısı Allah'tır; ancak insanın yaptığı işler, kendisine nispet edilir. Çünkü Allah, insanları akıl sahibi olarak yaratmıştır. Dolayısıyla insanlar, yaptıkları eylemlerden sorumludur. İnsanların, özgür iradeleriyle bilerek ve isteyerek bir işi yapması o eylemin sahibi olduğunu gösterir. Ancak fiilin meydana gelmesi noktasına dikkat edilmesi gerekir. Fiilin meydana gelmesindeki yaratma yönü Allah'a, fiilin seçimindeki yani tercihde bulunmadaki yönü ise insana aittir.⁴⁸

Mâturidî âlimler “*Fiilleri yaratma mefhumunun Allah'a ait olduğunu, Kulun ise, Allah'ın yarattığı şeyi tercih etme veya etmeme özgürlüğüne sahip kılınmış olduğunu*” savunarak Mâturidî'nin görüşünü desteklemişlerdir. Netice olarak insan, hem hidâyete erme hem de dalâlete sapma bakımından eşit olarak yaratılmıştır. Kişi, doğru yolu tercih ettiği müddetçe hidâyet yolunda, doğru yoldan yüz çevirdiği

⁴⁷ Ebu Hanife, Numan b. Sabit, Fıkhu'l- Ekber, İmam- Azamın Beş Eseri İçerisinde, Çev. Mustafa Öz, İstanbul: Kalem Yayınları, 1981, s. 60; Ali b. Sultân Muhammed el-Kâri el-Hanefî, *Minehu'r-ravzi'l-ezher fî şerhi'l-Fıkhi'l-ekber*, Pakisan: Mektebetü'l-Medine, 2014, s. 80.

⁴⁸ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâturidî, *Kitâbü't-Tevhid*, trc. Bekir Topaloğlu, Ankara: İSAM Yayınları, 2016, s. 345-346; Sâbûnî, *Maturidiyye Akaidi*, s. 136; Mehmet Sait Yazıcıoğlu, *Maturidi ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Ankara: Akid Yayıncılık, 1988, s. 58-59,71; Kemaleddin Ahmed b. Hasan el-Beyâzizade el-Bosnevî, *İşârâtü'l-Merâm min İbârâti'l-İmâm*, thk. Ahmed Ferid el-Mezidî, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007, s. 253-254.

müddetçe dalâlet yolundadır. Bu ise kişinin irâdesine bağlı bir durumdur. Kul, irâde ederek bir davranışta bulunmak istemekte, Allah da bunu yaratmaktadır.⁴⁹

Mâturidî'ye göre hidâyet, Allah'ın insanda doğru yolu bulma fiilini yaratmasıdır. Çünkü hidâyet, fiil olması açısından Allah'a nispet edilmektedir. Dolayısıyla insan, kendisi için hidâyetin yaratılmasını istemektedir. İhtidâ ise insanın hidâyeti kabul etmesi ve bulması manasına gelmektedir.⁵⁰ Mâturidî kelamcılar hidayet teriminin bu tanımını biraz daha genişleterek “Allah Teâla'nın hidâyete erdirmesi demek kulun nefsinde hidâyetlenmeyi yani doğru yola girmeyi yaratması demektir” tanımını kullanmışlardır.⁵¹

Ancak Mâturidî âlimleri hidâyeti açıklarken Mu'tezile bilginlerinin aksine hidâyetin, doğru olan yolun gösterilmesiyle birlikte birde "ona ulaştırma" vasfını ilave etmişlerdir. Mâturidî âlimleri, bu ilk vasfı “hidâyet-i gayr-ı mûsile”, ikinci vasfı ise “hidâyet-i mûsile” olarak adlandırmıştır.⁵²

İmâm Mâturidî hidâyeti iki şekilde ele almıştır:

Birincisi: Doğruyu bulmak, doğrunun içinde olmak anlamındadır. Buradaki vasıflar yalnızca peygamberlere ve mü'minlere tahsis edilmiştir.

“İsmail'i, Elyasa'yı, Yunus'u ve Lut'u da doğru yola erdirmiştik. Bunların hepsi salih kimselerden idi”⁵³ ayetinde bahsedilen hidâyet çeşidi buna örnektir.

İkincisi ise: Doğruyu görmek ve bilmek anlamında kullanılan hidâyettir.⁵⁴ Bu da müslümanlar ve kafirler arasındaki farkı göstermek için kullanılmıştır.

“De ki: 'Herkes kendi yapısına uygun işler görür. Rabbiniz, en doğru yolda olanı daha iyi bilir’”⁵⁵ ayeti de bu hidâyet çeşidine örnektir.

⁴⁹ Mâturidî, *Kitâbü't-Tevhid*, s. 349-350, 370-371, 384; Sâbûnî, *Maturidiyye Akaidi*, s.157; Ebû Zehra, *İslam'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, s. 246.

⁵⁰ Ebû Mansûr el-Mâturidî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, Tahk. Bekir Topaloğlu, İstanbul: Daru'l-Mizan, 2005, I, s. 48.

⁵¹ Sâbûnî, *Maturidiyye Akaidi*, s.157, 158.

⁵² Yavuz, “Hidâyet”, *DİA*, XVII, s. 474.

⁵³ En'am, 6/86.

⁵⁴ M. Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmam Maturidi*, İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1984, s. 320.

⁵⁵ İsrâ, 17/84.

Maturidi kelamcılardan Ebü'l-Berekât en-Neseî, hidâyetin Allah'tan olduğunu belirterek bu konunun kulun fiilleriyle alakalı olduğunu ifade ederek hidâyeti, “*hidâyet fiilin in insanda yaratılması*” olarak anlamlandırmıştır. Ona göre hidâyet, Mu'tezile'nin yapmış olduğu “*beyan edip açıklama*” tanımının ötesinde, ihtidânın insanda yaratılması, tevîk ve güç verilmesidir.⁵⁶

Neseî, kulun hidâyete ermesinin icbâr (zorlama) ile değil, kendi hür iradesi ile olacağını belirtmiştir. Ancak Allah'ın dalâleti hidâyete tercih edecek olan kullarından haberdar olduğu için onları hidâyete erdirdiğini söylemiştir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, kişinin hidâyete giden yolu kendisinin seçmiş olmasıdır. Sonuca erdirecek olan da Allah'tır. “... *Eğer Allah dileyseydi, elbette onları hidâyet üzere toplardı...*”⁵⁷ ayeti, Allah'ın bütün insanları doğru yolu görebilecek ve hidâyeti tercih edebilecek duruma getirmesine karşın, kâfirlerin küfre yöneleceğini bildiğinden onlar için hidâyeti yaratmadığını göstermektedir. Buna dayanarak Neseî, hidâyet mefhumunun umûmi olduğunu söylemiştir. Ona göre, bütün insanlar hidâyete çağrıldığı halde kâfirler kendi istek ve seçimleri ile hidâyeti reddetmiştir. Allah, hidâyeti dilediğine yani dileylene vermektedir. Ancak kul, kendi ihtiyarı ile hidâyeti tercih ederse, Allah onu hidâyete erdirir.⁵⁸

Mâturidîler hidâyet konusunda açık ifadeler kullanmışlar ve Allah'ın, fiilleri yaratmada insanlara herhangi bir cebirde bulunmadığını, insanların kendi iradeleriyle fiillerini tercih ettiğini savunmuşlar ve ayetlerle bu düşüncelerini teyid etmişlerdir.⁵⁹ Maturidîlere göre hidâyet, yaratma noktasında Allah'a, kesp edilmesi noktasında da insana ait bir olgudur.

⁵⁶ Neseî, Hafuziddin Ebu'l Berekat Ahmed b. Muhammed, el- İtimad fi'l- İtikad, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, İstanbul: No:3085, Vr. 68b. ; Bkz. Temel Yeşilyurt, *Ebü'l-Berekat en-Neseî ve İslam Düşüncesindeki Yeri: Bir Kelamcı Olarak Neseî*, Malatya: Kubbealtı Yayıncılık, 2000, s. 273-274.

⁵⁷ En'am, 6/35.

⁵⁸ Neseî, Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil, İstanbul: 1984, III, s.18; Sabuni, *Maturidiyye Akaidi*, s.157-158; Eşari, *Makâlâtul-İslamiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn*, I, s. 324; Yeşilyurt, *Ebü'l-Berekat en-Neseî ve İslam Düşüncesindeki Yeri*, s. 274-275.

⁵⁹ Yûnus, 10/99; Secde, 32/13; En'am, 6/35.

2.3. Eş'arilerin Hidâyet Anlayışı

Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, peygamberlerin Allah tarafından insana getirmiş olduğu davetin insanlar için hidâyet olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰ Bununla beraber Eş'arî, "Allah kimi doğruya erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar. Kimi saptırmak isterse, onun da göğsünü çıkıyormuşçasına daraltır, sıkır"⁶¹ ayetini delil getirerek bu ayetteki hidâyeti, Allah'ın, imânı mü'minlerin kalbinde yaratması şeklinde anlamlandırmıştır.⁶²

Eş'arî âlimlere göre hidâyet kavramı "doğru yolu gösterip beyanda bulunma, maksada ulaştırana yola varmak için kılavuzluk yapma, selâmet yolu gösterme ve mü'minleri mükafatlandırarak cennete koyma, oraya ulaştırılacak yolları gösterme" gibi anlamlara gelmektedir.⁶³ Ancak onlara göre asıl hidâyet, imânın Allah tarafından mü'minlerin kalbinde yaratılmasıdır. Bundan dolayı hidâyetin tanımını ortak paydada "doğru yolu gösterip ona ulaştırma" şeklinde yapmışlardır.⁶⁴

Eş'arî, "İmân ettikten, Peygamberin hak olduğuna şahitlik ettikten ve kendilerine açık deliller geldikten sonra inkar eden bir toplumu Allah nasıl doğru yola erdirtir?"⁶⁵ ve "Allah, esenlik yurduna çağırır ve dilediğini doğru yola iletir"⁶⁶ ayetlerini delil göstererek Allah'ın insanlara olan davetinin umûmi; hidâyetinin ise husûsi olduğunu söylemiştir.⁶⁷ Bununla beraber Eş'arî âlimler, bu ayrımı daha geniş bir şekilde ele alarak hidâyet kavramını şöyle açıklamışlar:⁶⁸

- Allah'ın, hak olanı beyan etmesi ve insanları buna davet edip çağırma için peygamberler, yaratılmış olan dağlar, denizler gibi bazı vasıtalarla delillerini göstermesidir. Ancak burada hidâyetin, peygamberler ile Allah'ın davetine

⁶⁰Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, *el-İbâne ve Usulü Ehli's-Sünnet: Eş'arî Akâidi*, trc. Ramazan Biçer, İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010, s. 94.

⁶¹ En'am, 6/125.

⁶² Mehmet Keskin, *İmam Eş'ari ve Eş'arilik*, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2013, s. 250-251.

⁶³ İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd: İnanç Esasları Kılavuzu*, çev. A. Bülent Baloğlu & Sabri Yılmaz & Mehmet İlhan & Faruk Sancar, Ankara: TDV Yayınları, 2010, s.178; Yavuz, "Hidâyet", *DİA*, XVII, s. 474.

⁶⁴ Ramazan Altıntaş, *Kur'an'da Hidayet ve Dalâlet*, s. 263; Yavuz, "Hidâyet", s. 474.

⁶⁵ Âl-i İmrân, 3/86.

⁶⁶ Yûsuf, 10/25.

⁶⁷ Ebu'l Hasan el-Eş'ari, *el-İbane an Usulü'd-Diyane*, Kahire: 1955, s.69 vd.

⁶⁸ Abdülkâhir el-Bağdadî, *el-Fark beyne'l-Firâk*, çev. Ethem Ruhi Fırlalı, Ankara: TDV Yayınları, 2011, s. 267; Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd: İnanç Esasları Kılavuzu*, s.179.

çağıranlara nispet edilmesi doğru olur. Çünkü onlar, insanlar için doğru yolu gösteren bir rehberlik görevi üstlenmişlerdir. Allah'ın peygamberi hakkındaki şu açıklaması buna örnek olmuştur: "... Şüphesiz ki sen doğru yola iletiyorsun".⁶⁹

- Allah'ın kulları üzerine hidâyeti, bu yola yönelmek için irâde ve gücü insanların kalplerinde yaratmasıdır. Buna örnek olan ayet-i kerime ise şudur: "*Allah kimi doğruya erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar. Kimi saptırmak isterse, onun da göğsünü çıkıyormuşçasına daraltır, sıkar*".⁷⁰ Bu çeşit hidâyete Allah'tan başka hiç kimse muktedir değildir.

Allah'ın birinci şekilde görülen hidâyeti bütün mükellefleri içine almaktadır. Fakat ikincide bahsedilen hidâyet ise bunu kabul eden ve isteyenler için verilmiştir. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Allah, esenlik yurduna çağırır ve dilediğini doğru yola iletir*".⁷¹

Eş'arî Mütekellimlere göre, Allah'ın yaratması, kulun o fiili yapmak istemesi veya istememesine bağlıdır. Kul doğru yolu tercih ederse hidâyete erer, doğru olmayan yolu tercih ederse bu durumda dalâlete düşer. Bu sonuç kişinin hür iradesine bağlıdır. Bir zorlama ve cebir söz konusu değildir.⁷² Ancak Eş'arî âlimleri, "*Allah'ın yaratması*" meselesinin üzerinde o kadar durmuşlardır ki, insanın yaptığı fiillerin üzerindeki rolünün ne olduğu tam olarak anlayamamıştır. İnsana her ne kadar irade etme konusunda güç verilmişse de bu çok sınırlı bir güç olmuş ve konu genel olarak Allah'ın yaratması çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu yorumları sebebiyle de "*cebr-i mutavassıt*" olarak nitelendirilmişlerdir.⁷³

İmâm Eş'arî, Allah'ın kâfirlere hidâyet etmediğini, etseydi çoktan hidâyeti bulacaklarını söylemiştir. Aslında hidâyet mü'min için de kâfir için de bir lütûftur.

⁶⁹ Şûrâ, 42/52.

⁷⁰ En'am, 6/125.

⁷¹ Yûnus, 10/25.

⁷² Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd: İnanç Esasları Kılavuzu*, s. 179; Eş'arî, *el-Lüma'*, s. 93; Yavuz, "*Hidâyet*", *DİA*, XVII, s. 474; Altıntaş, *Kur'an'da Hidayet ve Dalalet*, s. 261; Ayetlere bkz. Hud, 11/12; Rad, 13/40; Zümer, 39/41.

⁷³ Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, *Eş'arî Kelâmı: el-Lüma' fi'r-red 'ala Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida'*, trc. Kılıç Aslan Mavil ve Hikmet Yağlı Mavil, İstanbul: İz Yayıncılık, 2016, s. 93-94; Cüveynî, *Lüma'u'l-Edille: Ehl-i Sünnet İnançının Delilleri*, thk. Fevkiyye Hüseyin Mahmud, Kayseri: Furkan Yayınevi, 2012, s. 67; Gölcük, *Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri*, s. 329; Altıntaş, *Kur'an'da Hidayet ve Dalalet*, s. 262-265; Gölcük, Toprak, *Kelam Tarihi Ekoller Problemler*, s. 249-250.

Ancak kâfirin hidâyeti kabul etmemesi onu saptırmıştır. Allah'ın kâfire hidâyet vermemesinden maksat da budur.⁷⁴

Eş'arî, Mu'tezile'nin hidâyet terimi için yapmış olduğu tanımlamayı da eleştirmiştir. Bu eleştirisini de Kur'ân'da geçen Semûd kavmini örnek göstererek yapmıştır. Eş'arî'ye göre, Kur'ân'da kıssası anlatılan Semûd kavmi kâfirler ve mü'minler olarak ikiye ayrılmıştır. Allah, Semûd kavmine Hz. Sâlih'i peygamber olarak göndererek ona inanan kişileri helaktan kurtaracağını şu sözüyle göstermiştir: "*(Helak) emrimiz geldiğinde Sâlih'i ve beraberindeki imân etmiş olanları tarafımızdan bir rahmetle helaktan ve o günün rezilliğinden kurtardık*".⁷⁵ Burada imân etmiş olan kimseler, mü'minlerdir. Bu ayette de görüldüğü gibi hidâyete erecek olan kişiler, sadece mü'minler olmaktadır. Kur'ân'da kâfirlere hidâyet edilmeyeceğini söyleyen birçok ayet de buna örnek teşkil etmektedir.⁷⁶

Sonuç

Asırlar boyunca hidâyet teriminin iyi anlaşılması için Kur'ân merkezli bir çok değerlendirme yapılmıştır ki bu yorumlar ve tartışmalar daha çok kelâmî ekollerin içerisinde meydana gelmiştir. Zira Kur'ân'a göre mutlak hidâyeti veren Allah'tır. Bununla beraber hidâyet bağlamında mecazi olarak peygamberlere ve onlara gönderilen vahiylerle de atıflar yapılmış olduğu görülmektedir.

Kelâm ekollerinin hidâyet kavramını ele alırken daha çok konuyu, insanın fiilleri konusuna dayanmakta ve onun bir uzantısı olarak gözükmektedir. Bu nedenle Eş'arî, yaratmayı Allah'a, kesbi yani irâdeyi kula nisbet etmesine ramen insan iradesine kısıtlamalar getirmiş ve Allah'ın yaratması meselesine daha çok ağırlık vermiştir. İnsan iradesine yönelik net bir değerlendirme ortaya koymamış olduğu görülmektedir. Mâturidî'ye gelince, yaratmayı Allah'a, kesbi yani irâdeyi ise kula

⁷⁴ Eş'ari, el-İbâne an Usulî'd-Diyane, s. 69; Bkz. el-Eş'arî, *el-İbâne ve Usulü Ehli's-Sünnet: Eş'arî Akâidi*, trc. Ramazan Biçer, s. 94; Bakıllani, Kadı Ebu Bekr, et- Temhid, Beyrut: 1957, s. 317; Altıntaş, *Kur'an'da Hidayet ve Dalalet*, s. 263.

⁷⁵ Hud, 11/66.

⁷⁶ Eş'arî, *el-İbâne ve Usulü Ehli's-Sünnet: Eş'arî Akâidi*, trc. Ramazan Biçer, s. 99; " Allah'ın ayetlerine inanmayanları, Allah elbette doğru yola iletmez. Onlar için elem dolu bir azap vardır. " Nahl, 16/104, ayrıca ayetlere bkz. Mâide, 5/67; En'am, 6/125; Nahl, 16/37, 104, 107; Mü'min, 40/28; Saff, 61/5; Bkz. Eş'ari, *Makâlâtul-İslamiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn*, I, s. 324 vd.

vermek suretiyle konuya dengeli bir yorum getirmiş olduğunu söylemek mümkündür. Mu'tezile ise, insana tam bir özgür irade ve güç vermek suretiyle "İnsanın ancak bu şekilde fiillerinden sorumlu tutulabileceği" değerlendirmesinde bulunmuşlar. Görüldüğü gibi konuyu her ekol, kendi tevil anlayışına göre değerlendirmiştir.

Neticede buradan hareketle Ehl-i Sünnetin iki ekolü oluşturan Eş'arî ve Mâturidîler, insanın fiillerini gerçekleştirme hürriyeti konusunda bazı temel ayrılıkları olmasına ramen ve kendi düşünce yapılarına göre hidâyeti yorumlamalarına karşın ortak bir noktada buluşmuş olduklarını söyleyebiliriz. O da, hidâyetin sadece bir rehberlik etmekten ibaret olmadığı, aynı zamanda bir yaratma şekli olduğudur. Bununla birlikte kul, kendi istek ve iradesiyle hidâyeti talep edip istemiş; Allah da bu hidâyeti o kul için halketmiştir. Mu'tezile de hidâyeti mecazi manada bir rehberlik etme anlamında değerlendirmiştir. Hidâyet, hem kâfirlere hem de mü'minlere verilmiş bir lütûf olmasına ramen mü'minler, bu lütûf kabul ederek Allah'ın hidâyetine ermişler. Kâfirler ise yüz çevirmeleri nedeniyle mahrum kalmışlardır. Burada en temel figür yine insan olmuştur. Fiillerin yaratılması noktasında insana verilen güç ve rolün burada da öne çıkarıldığı görülmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Allah, insana hidâyet ve dalâlet şeklinde iki yol dan birini tercih etme hürriyetini vermiştir. İnsan burada hangi yolu irade edip tercihte bulunursa Allah da kulunu o yola ulaştırmaktadır. Hidâyete erdirme ve dalâlete düşürme her ne kadar Allah'ın ilmi ve kudretiyle gerçekleşse de bunun temelinde insan irâdesiyle yapılan bir tercih söz konusudur. Bu sebeple de kulun diğer fiillerinde olduğu gibi hidayet mevzuunda da herhangi bir zorlama ve tercihine müdahale asla bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Abdulbâkî, M. Fuad; *el-Mu'cemü'l- Müfehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kâhire: Daru'l-Hadis, 2007.

Altıntaş, Ramazan; *Kur'an'da Hidayet ve Dalaleet*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2003.

Bağdâdî, Abdülkâhir; *el-Fark beyne'l-Firâk*, çer. Ethem Ruhi Fiğlalı, Ankara: TDV Yayınları, 2011.

- Bakıllani, Kadı Ebu Bekr, et- Temhid, Beyrut: 1957.
- Beyâzizade, Kemaleddin Ahmed b. Hasan el-Bosnevî; *İşârâtü'l-Merâm min İbârâti'l-İmâm*, thk. Ahmet Ferit el- Mezdî, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007.
- Bozkurt, Mustafa; *Mu'tezile'de Hidayet Problemi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- Bulut, Mehmet, "Hidayet- Dalalet ve İnsan Sorumluluğu", DEÜİF. Dergisi, Sayı:IX, İzmir: 1995.
- Cistanî, Ebû Davud Süleyman İbnü'l-Eş'as b. İshak b. Beşir; *Sünen-i Ebû Davud*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, trs.
- Cüveynî, İmamü'l Hameyn; *Lûma'u'l-Edille: Ehl-i Sünnet İnancının Delilleri*, thk. Fevkiyye Hüseyin Mahmut, Kayseri: Furkan Yayınevi, 2012.
- Cüveynî, İmamü'l Hameyn, *Kitâbu'l-İrşâd: İnanç Esasları Kılavuzu*, çev. A. Bülent Baloğlu & Sabri Yılmaz & Mehmet İlhan & Faruk Sancar, Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Devellioğlu, Osman, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara: 1993.
- Ebu Hanife, Numan b. Sabit, Fıkhu'l- Ekber, İmam- Azamın Beş Eseri İçerisinde, Çev. Mustafa Öz, İstanbul: Kalem Yayınları, 1981.
- Ebû Zehra, Muhammed; *İslam'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı & Osman Eskicioğlu, İstanbul: 1970.
- Eşari, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâil b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim; el-İbane an Usuli'd- Diyane, Kahire: 1955.
- Eşari, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâil b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim, *el-İbâne ve Usulü Ehli's-Sünnet: Eş'arî Akâidi*, trc. Ramazan Biçer, İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010.
- Eşari, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâil b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim, *Eş'arî Kelamı: el-Lüma' fi'r-red 'ala Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida'*, trc. Kılıç Aslan Mavil & Hikmet Yağlı Mavil, İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.

- Eşari, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1990.
- Gölcük, Şerafettin; *Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri*, Erzurum: Kayıhan Yayınevi, 1977.
- Gölcük, Şerafettin & Toprak, Süleyman; *Kelam: Tarih Ekoller Problemler*, Konya: Tekin Kitabevi, 2012.
- Hanefî, Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî; *Minehu'r-ravzi'l-ezher fî şerhi'l-Fıkhi'l-Ekber*, Pakistan: Mektebetü'l-Medine, 2014.
- Hattâb, Ebû Süleyman b. Muhammed b. İbrâhim; *Meâ'limu's-Sünen*, Halep: el-Matbaatu'l-İlmiyye, 1932.
- Kadı Abdulcebbar, Ebü'l-Hasen Abdülcebbar b. Ahmed, Şerhu Usuli'l-Hamse, Beyrut: 1988.
- Kadı Abdulcebbar, Ebü'l-Hasen Abdülcebbar b. Ahmed, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, çev. İlyas Çelebi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Kadı Abdulcebbar, Ebü'l-Hasen Abdülcebbar b. Ahmed, el-Muğni fi Ebvabi't-Tevhid ve'l Adl, Kahire: 1965
- Kadı Abdulcebbar, Ebü'l-Hasen Abdülcebbar b. Ahmed, Müteşabihü'l Kur'an, Kahire: 1969.
- İsfahânî, Râgıb; "h-d-y", *el-Müfredât; Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdülbaki Güneş & Mehmet Yolcu, İstanbul: 2015.
- Izutsu, Toshihiko; *Kur'an'da Allah-İnsan*, çev. Süleyman Ateş, İstanbul: 2012.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensari; *Lisânu'l-Arap*, Beyrut: Dar Sader, trs.
- Karaman, Fikret & ve dğr. ; *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: Diyanet İşleri Yayınları, 2006.
- Keskin, Mehmet; *İmam Eş'ari ve Eş'arilik*, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2013.

- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Mâturidî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Kitâbü't-Tevhid*, tahk. Topaloğlu, Bekir& Aruçi, Muhammed, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Mâturidî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Kitâbü't-Tevhid*, trc. Bekir Topaloğlu, Ankara: İSAM Yayınları, 2016.
- Mâturidî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, Neş. Bekir Topaloğlu, İstanbul: Daru'l-Mizan, 2005.
- Mübârefürî, Ebû'l-Hasan Ubeydillah b. Muhammed Abdusselâm er-Rahmânî; *Mir'âtü'l-Mefâtiḥ Şerh-i Mişkâtü'l-Mesâbih*, Hindistan: el-Câmiatü's-Selefiyye, 1984.
- Nesefî, Hafuziddin Ebu'l Bereket Ahmed b. Muhammed, el- İtimad fi'l- İtikad, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, No:3085, İstanbul.
- Nesefî, Hafuziddin Ebu'l Bereket Ahmed b. Muhammed, Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil, İstanbul: Kahraman Yayınları,1984.
- Sâbûnî, Nüreddin; *Maturidiyye Akaidi*, thk. Bekir Topaloğlu, Ankara: DİB Yayınları, 2005.
- Sıddıkî, Ebû Abdurrahman Muhammed Eşref b. Emir; *Avnu'l-Ma'bûd Şerh-i Sünen-i Ebi Davud*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, (h)1415.
- Şeybanî, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel; *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Adil Mürşid, Müessesetü'r-Risale, 2001.
- Topaloğlu Bekir & Çelebi, İlyas; *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2013.
- Tunç, Cihat; "İslam Dinine Göre Hidâyet ve Dalâlet", Kayseri: *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 6, 1989.
- Uludağ, Süleyman; "Hidâyet ve Aşamaları-Hidâyet: Dine Yöneliş Zamanı", İstanbul: *Köprü Dergisi*, sy. 91, Yaz Dönemi, 2005

- Yazıcıoğlu, Mehmet Sait; *Maturidi ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Ankara: Akid Yayıncılık, 1988.
- Yazır, Elmalılı Hamdi; *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul: Eser Kitabevi, 1971.
- Yeprem, Mehmet Saim; *İrade Hürriyeti ve İmam Maturidi*, İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1984.
- Yesûî, Luvîs Ma'lûf; *el-Müncid fi'l-Lugat*, Beyrut: Daru'l-Meşrik, 1986.
- Yeşilyurt, Temel; *Ebü'l-Berekat en-Neseî ve İslam Düşüncesindeki Yeri: Bir Kelamcı Olarak Neseî*, Malatya: Kubbealtı Yayıncılık, 2000.
- Yüksel, Emrullah, "Kur'an-ı Kerîm'de Hidayet ve Dalâlet Anlayışı", Erzurum: *EAUİF Dergisi*, sy.VII, 1986.
- Zemahşeri, Muhammed b. Ömer, *el- Keşşaf an Hakaiki't- Tenzil*, Beyrut; Dâru'l Marife, trs.